

KRISTÓ GYULA

NÉMETEK ÉS LATINOK EGYÜTTES SZEREPLÉSE A MAGYAR KRÓNIKÁKBAN

A magyar történeti irodalom már több kísérletet tett arra, hogy egy-egy elbeszélő forrásban szereplő egy vagy több népről a forrás beható elemzése alapján képet rajzoljon. Az ilyen jellegű feldolgozások leggyakrabban Anonymus gestájához kapcsolódtak,¹ de magyar kutatók közül többen vállalkoztak az orosz évkönyvek etnikai szempontú elemzésére is.² A jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy összegyűjtse azokat az adatokat, amelyek a magyar krónikákban (a XIV. századi krónikakompozícióban és Kézai Simon krónikájában) a németek (*Teutonici*) és latinok (*Latini*) együttes szereplésére vonatkoznak, s azokból bizonyos következtetésre jusson. A magyar krónikák több helyén találkozunk ugyanis olyan szövegekkel, amelyek a magyar történelem kritikus pillanataiban egymással szoros szövettségben levőnek minősítették a németeket és a latinokat.

Az időrendben első adatok Péter király országlására (1038–1041, 1044–1046) vonatkoznak. Részint arról olvashatunk, hogy a német dühvel (*Teutonico furore*) őrzöngő Péter az erődítményeket, őrhelyeket és várakat a németek és latinok őrizetére bízta, részint pedig arról, hogy a Péter uralmának véget vető Vata-féle felkelés (1046) halálra szánta és a halálba küldte a Péter támaszát jelentő németeket és latinokat. Ugyanezek a helyek Kézai Simon krónikájában is megtalálhatók, ám itt még két tőbblettel is találkozunk. Az egyik szerint Péter megvetette az ország nemeseit a németekkel és a latinokkal együtt (feltűnő, hogy Kézai ehelyütt a szokásos *Teutonicus* helyett *Alamannus* melléknévvel jelölte a németeket), a másik szerint pedig Péter azt mondta: minden tisztséget németeknek és latinoknak ad Magyarországon.³ Mindkét hely lényegében a XIV. századi krónikakompozícióban is benne van, ám a latinok említése nélkül, vagyis Kézai krónikájában az érdemi tőbbletet a latinok említése jelenti. A modern kutatás a németek és a latinok együttes szerepét össze tudta egyeztetni Péter uralkodásának máshonnan ismert tényeivel, ennél fogva általában nem is kételkedett a lejegyzés korai (XI. századi, legfeljebb XI–XII. század fordulójáról való) eredetében.⁴

¹ Ld. pl. KONRAD SCHÜNEMANN: Die „Römer“ des anonymen Notars. Ungarische Jahrbücher 6 (1926) 448–457.; ECKHARDT SÁNDOR: Anonymus dölyfös bolgárjai. Magyar Nyelv 56 (1960) 248–250.; GYULA MORAVCSIK: Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen. Revue des Études Sud-Est Européennes 7 (1969) 167–174.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Anonymus és a kománok. Magyar Könyvszemle 85 (1969) 220–238.; KRISTÓ GYULA: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. Századok 112 (1978) 623–661.

² MATHIAS GYÖNI: Les Volochs des Annales primitives de Kiev. Études Slaves et Roumaines 2 (1949) 56–92.; Э. ИГЛОИ: Повесть временных лет о венграх. Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 3 (1963) 83–104.; И. ПЕРЕНИ: Угры в „Повести временных лет“. In: Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г. Москва 1974. 92–102.

³ Scriptores rerum Hungaricarum. I. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1937. (továbbiakban: SRH I) 323., 338–339., 173–174. A XIV. századi krónikakompozíció magyar fordítását I. BELLUS IBOLYA: Képes Krónika. Bp. 1986., Kézai Simonét BOLLÓK JÁNOS: in: A magyar középkor irodalma. Bp. 1984. 115–163.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: in: Magyarország története tíz kötetben, I/1. Bp. 1984. 844. (továbbiakban: GYÖRFFY GYÖRGY); Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum, II/1. Composuit ELEMÉR MÁLYUSZ, adiuvente JULIO KRISTÓ. Bp. 1988. 280–285., 306., 313–314. (továbbiakban: ELEMÉR MÁLYUSZ—JULIO KRISTÓ).

A magyar krónikák másodízben az 1074. március 14-i mogyoródi csata kapcsán szólnak németekről és latinokról. Mogyoródnál Salamon király, illetve unokatestvérei, Géza és László álltak szemben egymással. A XIV. századi krónikakompozíció szerint a csatában „hullanak a németek, futnak a latinok, de nem tudják, merre meneküljenek, és úgy rognak össze a magyarok szemé előtt, mint a marhák a vágóhídon”. Néhány sorral később pedig ez olvasható: „az említett csatában nemcsak németek és latinok estek el, hanem állítólag Magyarország haderejének nagyobbik része is odaveszett”. A Kézai-krónika a mogyoródi csatát éppen csak említi, de tömör híradása sem mulasztja el említeni, hogy abban Salamon, továbbá a németek és a csehek szenvedtek vereséget.⁵ A modern kutatás nem kételkedik abban, hogy a mogyoródi ütközetben Salamon valóban német segítséget élvezett Markward karantán herceg légiói révén, ám „csehek” — még pontosabban: Ottó morva herceg dandárjai — éppen nem Salamont, hanem a hercegeket, Gézát és Lászlót támogatták.⁶ Latinok részvétele a mogyoródi csatában nem mutatható ki.

Lényegében ehhez a hírcsokorhoz köthető a magyar krónikák egy további, sorrendünkben harmadik információja is. Eszerint amikor Salamon — aki éppen a mogyoródi csata következtében veszítette el királyi hatalmát Magyarországon — 1074 márciusa és augusztusa között IV. Henrik német uralkodóhoz fordult segítségért trónja visszaszerzése érdekében, „bár bőségesen adott pénzt a katonák zsoldjára, a németek és a latinok a magyaroktól való félelmükben mégsem jöttek vele”. Teljesen hasonló tudósítás olvasható erről Kézai Simon krónikájában is, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy ehelyütt a latinok hiányoznak, azaz csupán a németek nem akartak Salamon segítségére lenni.⁷ Ebből a tudósításból mindössze az számít bizonyítható ténynek, hogy Salamon valóban kérte IV. Henrik segítségét, aki Salamon hűbéri hódolata fejében késznek mutatkozott hadjáratot indítani Magyarországra Salamon visszahelyezése érdekében, ám az 1074 augusztusában történt német betörés eredménytelen maradt.⁸ A krónikaíró koholmányának kell tehát tartanunk mind a latinok szerepeltetését, mind azt, hogy a németek vonakodtak Salamon érdekében behatolni Magyarországra. Hogy ehelyütt nyilvánvaló koholmányról van szó, az bizonyítja, hogy néhány mondattal utóbb a XIV. századi krónikakompozíció arról számol be: „a császár nagy sereggel bejött Magyarországra”.⁹ Mivel ez a híradás alkotja a valóságot, kevés kétségünk lehet abban a vonatkozásban, hogy az ehelyütt latinokat és a magyarországi hadbavonulástól visszariadó németeket említő krónikahely későbbi betoldás.

A magyar krónikákból eddig elősorolt három, *Teutonicus*okat és *Latinus*okat együtt említő hely mellé még egy negyediket illeszthetünk. A 955. évi Lech mezei (augsburgi) csatáról szólva a krónikakompozíció szövege említi a német és itáliai sereg (*Alamanicus et Ytalicus exercitus*) támadását.¹⁰ Igaz, ehelyütt a szöveg a németet *Teutonicus* helyett *Alamanicus* szóval jelöli, ám fentebb már láttuk: a magyar krónikás hagyománynak van olyan helye, amely *Teutonicus* helyett a vele teljesen azonos értékű *Alamanus*t szerepelteti. Igen valószínűnek vehetjük, hogy az *Ytalicus* a korábban rendre a németekkel együtt szereplő *Latinus* szinonimája.

⁵ SRHI. 390–391., 181.

⁶ GYÖRFFY GYÖRGY 881–882.; MAKK FERENC: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 84 (1987) 39.

⁷ SRHI. 397., 181.

⁸ GYÖRFFY GYÖRGY 884.; MAKK FERENC 39.

⁹ SRHI. 398.

¹⁰ Uo. 307.

Az augsburgi csatáról viszonylag pontos és részletes ismereteink vannak, ami alapján megállapítható: abban a magyarokkal szemben valóban németek (bajorok, frankok, svábok, szászok) és csehek vettek részt,¹¹ itáliaiak, azaz olaszok bizonyosan nem. Ismét egy olyan adatra bukkantunk tehát, amelyben a latinok indokolatlanul szerepelnek a németek oldalán a magyarok ellenében. Ezzel kapcsolatban legutóbb akként foglaltak állást: a csatából valójában hiányzó itáliai sereg szerepeltetése a XIII. századi krónikaíró (Ákos mester) leleménye, valószínűleg annak kapcsán, hogy V. István idejében, 1270 körül szoros magyar–nápolyi kapcsolat jött létre.¹²

A magyarellenes német és latin együttes szereplés magyar krónikákbeli adatai mellé ötödikként még egy adatot tehetünk, ám ezt csak Kézai Simon krónikája tartalmazza. Amikor 1051-ben III. Henrik császár Magyarországra tört, serege annyira elerőtlenedett, hogy németjei és latinjai (*ipsius Teutonici et Latini*) sátrukban éjnek idején élve temetkeztek el.¹³ A kutatás azt állapította meg, hogy III. Henrik roppant nagy létszámú seregében „bajor, karantán, lombard, burgund, frank, sváb, szász, cseh és lengyel légiók” voltak.¹⁴ Eszerint a németek mellett valóban részt vettek a német-római császár hadában neolatin nyelvű, lombard és burgund alattvalók, ami esetleg indokolhatná a latinok Kézai-krónikában való szerepeltetését. A Kézai-krónika azonban ehelyütt is szoros kapcsolatot mutat a XIV. századi krónikakompozícióval. Annak megfelelő helye értelmesebb szöveggel csak németeket említ, latinokat nem. E megfogalmazás szerint „a németek a rájuk záporozó és őket elemésztő nyílesőtől félvén a földbe ásták magukat, és maguk fölé borítván pajzsait, elevenen a holtakkal egy sírba feküdtek. Mert a sírban, amit a halottnak ástak, éjszaka élő feküdt, és amit éjjel élőnek ástak, nappalra halott foglalta el”.¹⁵ Kétség nem fér hozzá, hogy Kézai nehezen értelmezhető szövege a magyar krónikaszerkesztvény egy bővebb és világos szövegéből származik. Fel kell tehát tételeznünk, hogy a magyar krónikák XIII. századi alapszövegében benne volt mind a németeket, mind a latinokat említő passzus, ám onnan későbbi másolások, átdolgozások során a latinok neve kiesett, de az egyébként a szöveget kivonatoló Kézai e ponton éppen az eredeti, bővebb krónikaszeveget őrizte meg. Arra, hogy a latinok nevét Kézai Simon toldotta volna be saját krónikája idézett helyére, már csak azért sem gondolhatunk, mivel a fentebbi összefoglalásunk éppen azt bizonyítja: a németek és a latinok együttes szerepeltetése hol a XIV. századi krónikakompozícióban, hol Kézainál, hol mindkettőben ránk maradt. Ez tehát azt jelenti: legalábbis Kézai XIII. századi forrásában, az V. István király korában alkotott Ákos mester szövegében már együttesen szerepeltek a németek és a latinok.

Kérdés: miként magyarázható németek és latinok több alkalommal való együttes szereplése, és mikor jegyezték le ezeket a híreket? Ha átfutjuk a fentebb elősorolt adatokat, arra a következtetésre jutunk, hogy öt eset közül háromban — a 955. évi augsburgi csata, az 1074. évi mogyoródi csata, valamint IV. Henrik király 1074. évi magyarországi katonai akciója esetében — teljességgel indokolatlan a németek mellett latinok szerepeltetése a magyarok ellen harcoló

¹¹ KRISTÓ GYULA: Az augsburgi csata. Bp. 1985. 82–92.

¹² ELEMÉR MÁLYUSZ—JULIUS KRISTÓ II/1. 226.

¹³ SRH I. 179.

¹⁴ GYÖRFFY GYÖRGY 857.

¹⁵ SRH I. 349.

seregben.¹⁶ Ez esetekben a latinokat említő magyar források (a krónikakompozíció és Kézai) nem tekinthetők hiteles, megbízható forráshelyeknek arra nézve, hogy ezekben az eseményekben latinok (azaz olaszok, tágabb értelemben neolatin népek) részt vettek volna. Sok-sok megbízható forrás hallgatása ugyanis többet nyom a latban, mint a két magyar kútfő elszigetelt híradása. Marad mindössze két adatunk, amikor van alap annak feltételezésére, hogy a XIV. századi krónikakompozíció, illetve Kézai Simon a valóságnak megfelelően szólt a németekkel együtt latinokról: Péter király országlásának ideje tekinthető ilyennek, valamint III. Henrik császár 1051. évi magyarországi hadjárata. Ám még ez utóbbi helyet illetően is kétségeink támadhatnak a megbízhatóságot illetően. Ha ugyanis a Kézai-krónika megbízható forrása lenne a III. Henrikkel 1051-ben hadra kelt etnikumoknak, a németek mellett nemcsak latinokat kellett volna említenie, hanem szlávokat (cseheket és lengyeleket) is. Alapos tehát a gyanú, hogy ez esetben is konkrét alap és ismeret nélkül illesztette a Kézai előtti krónikás a németek mellé a latinokat, s merőben véletlen, hogy ezzel öntudatlanul mintegy „ráhíbazott” az igazság egy szeletére. Ha ez a feltevés megállja a helyét, mindössze egyetlen hely marad a krónikakompozícióban, illetve Kézainál, ahol jogosan szerepelnek egymás mellett és a magyarokkal szembeállítva németek és latinok: ez pedig Péter király XI. század közepi uralma. Valószínűleg már egy korai magyar krónikás alkotás (talán a XI. század végén) elítélőleg számolt be arról — ami Péter második uralma idején képezte a valóságot —, hogy a király az ország vezető tisztségeit németeknek és latinoknak adta oda. Ezeket a latinokon e korai krónikás — Péter velencei származásának megfelelően — olaszokat,¹⁷ szűkebb értelemben velenceieket érteti. Ez lehetett az a kiinduló helyzet, ahonnan a magyar krónika német és latin kooperációt említő többi passzusai is erednek. Mivel a velencei Péter német- és olaszbarát kormányzatát egy későbbi szerző (joggal) a magyar történelem mélypontjának tekintette, immáron nem kellett mást tennie, mint a magyar történelem hasonlóan kataklizmaszerű eseményeihez odailleszteni a rendre szerepet játszó németek mellé a latinokat is. Így kerültek (jogosulatlanul) egymás mellé a németek és latinok (azaz olaszok) a 955. évi augsburgi csatában, ahol a magyarok hatalmas vereséget szenvedtek, az 1051. és az 1074. évi német-római császári, illetve német királyi betörésben, amelyek során a német uralkodó serege egészen mélyen, az első esetben a Dunántúl keleti részéig, a második esetben Vácig benyomult Magyarországra, valamint az 1074. évi mogyoródi csatában, amely óriási emberáldozatával emelkedett ki a korai magyar történelem számos csatája közül.¹⁸ Azt kell tehát mondanunk: a németek és az olaszok afféle ősi ellenségeként a magyar történelem súlyos tragédiákat jelentő mélypontjain „avatkoztak be” a magyar történelemben, legalábbis az ezt lejegyző krónikás tudata szerint.

¹⁶ Amennyiben annak a — kevésbé valószínű — feltevésnek adunk igazat, hogy ahol a latinok a németekkel együtt szerepelnek, ott latinokon a német birodalom összes nem német lakóit, azaz olaszokat és franciákat kell érteni (I. AUNER MIHÁLY: *Latinus. Századok* 50 [1916] 31.), fejtegetésünk nem állja meg a helyét. Ám mivel a magyar krónika éppen a *velencei* Péterrel kapcsolatban szól a németek mellett latinokról, s megkülönbözteti a „vadállat módjára üvöltő németeket” meg a „csacsogó fecskék módjára fecsegő latinokat” (SRH I. 323.), azaz bizonyára németeket és a német-római császárságtól független neolatin népet (olaszt, velenceit) említ, s mivel — alábbi megállapításunk szerint — a németek és latinok együttes szerepeltetése a magyar krónikákban e helyre mehet vissza, Auner Mihály idézett feltevése bizonytalannak nem helytálló.

¹⁷ IFJ. HORVÁTH JÁNOS: Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél. *Magyar Nyelv* 51 (1955) 153.

¹⁸ Mindezekre a háborúkra l. KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp. 1986. 41–44., 60–61., 65–66.

Vajon mikorra tehetjük ezen „hírek” lejegyzését? Hangsúlyozva, hogy e téren még további kutatások szükségesek, amelyeknek szövegkritikai, mikrofilológiai, stílustani stb. kérdésekre is ki kell terjeszkedniük, e pillanatban csupán egyetlen szempont alapján foglалhatunk állást, ez pedig az idegenek megítélése a középkori Magyarországon. Mivel a XI–XII. században tartósan ható idegenellenességgel, amely hosszú időre szólóan érvényes ideológia képét öltötte volna magára, nem számolhatunk, úgy tűnik, a németeket és latinokat együtt emlegető passzusok legkorábban a XIII. század elejét követően kerülhettek írásba. Ekkortól kezdve ugyanis évtizedeken át a magyar társadalom központi kérdésévé vált az idegenek (előbb a német-római alattvalók, az ún. „merániak”, majd a zsidók és a mohamedán vallású izmaeliták, végül pedig a kunok) elleni magyar fellépés, amelynek talaján több olyan történelmi – irodalmi alkotás született, amelyeknek fő mondanivalóját a magyar „nemzeti” öntudat és az idegenellenesség, illetve az idegenek védelme jelentette.¹⁹ Ebben a helyzetben készült az a magyar krónikaszerkesztmény, amely Péter országvesztő német- és olaszbarát politikáját általánosítva a magyar történelem kataklizmaszerű mélypontjait – 955-öt, 1051-et és 1074-et – ugyanennek a „bűnös”, a magyarok ellen rendre fellépő német és olasz koalíciónak tulajdonította. Ez arra vall, hogy a XIII. századi szerző nem rosszul állapította meg a magyar történelem súlyos pillanatait. 955-ről Bogay Tamás találóan írta – fordulópont jellegét hangsúlyozva –, hogy „vég és kezdet” (*Ende und Anfang*) egyidejűleg.²⁰ Az 1051. évi német betörés kapcsán Györffy György állapította meg: „Nagy Károly óta nem gyűlt össze ilyen roppant had a »hunok« [=magyarok] leigázására, mint III. Henrik... serege”.²¹ Az 1074. évi invázióval kapcsolatban e sorok írója fogalmazta meg: „a német uralkodó oly mélyen nyomult be Magyarországra, mint még az egyetlen más elődjének sem sikerült”.²² Elismeréssel kell adóznunk a XIII. századi szerzőnek: jól tapintotta ki a X–XI. századi magyar történelemben azokat a kritikus pontokat, amelyek az egész magyarságra nézve súlyos veszélyeket hordoztak magukban. Ám az már idegenellenességével, továbbá sztereotípiákban való gondolkodásával magyarázható, hogy mindezeket egységesen egy – adott esetekben nem létező – német–olasz koalíció nyakába varrta. Ily módon a magyar krónikákban számos alkalommal szereplő magyarelles német–olasz kooperáció – Péter időszakát leszámítva – nem valóságos történelmi tény, hanem a középkori magyar történelmi gondolkodás és ideológia érdekes, további vizsgálatokat érdemlő fejezete.

¹⁹ Ld. KRISTÓ GYULA: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények 94 (1990) Sajtó alatt.

²⁰ THOMAS VON BOGAY: Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. München 1955.

²¹ GYÖRFFY GYÖRGY 857.

²² KRISTÓ GYULA (a 18. jegyzetben) 66.

Gyula Kristó

JOINT ACTIONS OF GERMANS AND LATINS AS DEPICTED
IN THE HUNGARIAN CHRONICLES

The Hungarian chronicles (the 15th century collection of chronicles, and the work of Simon Kézai) contain five sections of text which mention Germans and Latins (that is, Italians, in most probability) acting in close alliance against Hungarians. It can be determined that out of these five occurrences their joint actions in three cases (the battle of Augsburg in 955, the battle of Mogyoród in 1074, and the military operation against Hungary by the German king Henry IV) cannot be proved with all certainty. In fact, the chronicler only blundered upon the truth of the situation without the knowledge of the historical reality in connection with the description of the military campaign against Hungary by the Emperor Henry III in 1051. Out of the five occurrences only the contemporary reference to the time of king Peter (1038–1041, 1044–1046) abides the test of a critical analysis of the historical sources. An author from a later time, the 13th century, concludes, incorrectly, from this single instance that the lost battles, difficult situations and nadirs of Hungarian history were one after the other caused by the joint actions of Germans and Italians, whom he thus portrays as traditional enemies of the Hungarians.